

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
“МЕЖИБІЖ”

ХМЕЛЬНИЦЬКА СПАРХІЯ
Української Православної Церкви

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ

*з благословення Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви
Блаженнішого Володимира*

Хмельницький, 2012

УДК 281.9.44
ББК 86.372.44
П 45

Редакційна колегія:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський **Антоній**, кандидат богослов'я; **Вашеняк І.Б.**, кандидат історичних наук, доцент; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я, секретар Хмельницької єпархії УПЦ; **Погорілець О.Г.**, директор Державного історико-культурного заповідника "Межибіж"; **Парандій В.О.** (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Кральнок П.М., доктор філософських наук, професор. Перший проректор Національного університету "Острозька академія".
Мордвінцев В.М., доктор історичних наук, професор. Заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(Протокол №4 від 24 квітня 2012 р.)*

ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ: Збірка наукових праць в 2-х частинах./
Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – 284 с.

У Частині 1 збірки подано наукові статті за матеріалами роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції "Пересопницьке Євангеліє: духовна святиня українського народу" (до 455-річчя з початку написання Пересопницького Євангелія), яка відбулася 12 травня 2011 року. У Частині 2 збірки подано матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Історія, культура та освіта: християнський вимір", яка відбулася 4 травня 2012 року. У наукових публікаціях порушуються актуальні питання: історії створення Пересопницького Євангелія, духовності народу, історичного розвитку України та ін.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення вітчизняної історії та культури: учням, студентам, магістрантам, науковцям, викладачам вищих навчальних закладів та вчителям загальноосвітніх шкіл.

За зміст статей несуть відповідальність автори. Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів.

©Хмельницький інститут МАУП, 2012
©Автори статей

Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. СПОГАДИ ОТЦЯ НИКИФОРА НЕЖЕВЕНКА ПРО ПРЕПОДОБНОГО АМФІЛОХІЯ ПОЧАЇВСЬКОГО (1894-1971)	66
Кобріна К. ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ В ОСОБАХ	70
Причишин С.М. ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ РЕКТОРА КДС СВЯЩЕНОСПОВІДНИКА АМВРОСІЯ (ПОЛЯНСЬКОГО) І ПРАКТИКА ЗРАЗКОВИХ ШКІЛ ПРИ ДУХОВНИХ СЕМІНАРІЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.	72
Гончар О.О. ОЛЕКСАНДР ЛОТОЦЬКИЙ – ЗНАНИЙ ІСТОРИК ЦЕРКВИ І ЦЕРКОВНОГО ПРАВА	78
Іващук М.В. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ АБО КОНЦЕПЦІЯ ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА	83
Гундерук Л.М., Юшкевич В.О. ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	87
Тітарчук В.Р. УКРАЇНА У ПОЛІЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ХХІ СТОЛІТТЯ	90
Кирилова О. М. ТРАДИЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКОГО КНИГОПИСАННЯ В ПЕРЕСОПНИЦЬКОМУ ЄВАНГЕЛІЇ	95
Олійник В. В. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)	99
Трембіцький А.М. ХРИСТІЯНСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕПІЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ «НЕЗРЯЧИХ» МАНДРІВНИХ СПІВЦІВ	104
Подгурська С.С. ОСОБЛИВОСТІ БАРОКОВІ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ КНИГОДРУКАХ: ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ	122
РЕЗОЛЮЦІЯ	126

виховний процес і становлення особистості : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання. – К., 2001. – Кн. II. – С. 220–223. 5. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. / Ф. Савченко. – Х. : [б. в.] 1930. – 415 с. 6. Сесак І. В. Освіта на Поділлі. У 2 ч. / І. В. Сесак, Г. Д. Мітін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1996. – Ч. I. – 150 с. 7. Українська радянська енциклопедія. В 12 т. [Голов. ред. колегія : М. П. Бажана / голов. ред./ та ін.]. – Вид. 2-ге. – К. : УРЕ, 1978. – Т. 2. – 543 с.; Т. 4. – 1979. – 560 с.; Т. 6. – 1981 – 552 с.; Т. 8. – 1982 – 527 с. 8. Український Радянський енциклопедичний словник / за ред. М. П. Бажана. В 3 т. Т. 3. Поліус – Ї. – К. : АН УРСР, 1966. – 854 с. 9. Держархів м. Києва. Ф. 90 Циркуляри, розпорядження попечителя Київського учбового округу. 1891–1912 рр., оп. 1. Спр. 2008. З циркулярами про святкування ювілеїв на честь різних державних і громадських діячів закладів і організацій, історичних подій і т. ін. і про ушанування пам'яті спорудженням їм пам'ятників, 1891–1904 рр., 78 арк. 10. Держархів м. Києва. Ф. 95 Київське реальне училище. 1902–1913 рр., оп. 1. Спр. 405. Про учнівські вечори, ранки. Про відзначення 50-річчя з дня смерті М. В. Гоголя і В. А. Жуковського, 23.01. 1902 р., 22 арк. 11. Держархів м. Києва. Ф. 95 Київське реальне училище. 1902–1913 рр., оп. 1. Спр. 563. Про учнівські вечори, ранки. Про святкування 50-річчя з дня звільнення селян від кріпосної залежності, 1910–1911 рр., 10 арк. 12. Держархів м. Києва. Ф. 152 Київське міське приходське училище № 47. 1912 р., оп. 1. Спр. 17. Інструкція і правила прийому дітей в приходське училище; звіт про роботу училища за 1912 р.; список учнів; циркуляри інспектора народних училищ про святкування ювілею Вітчизняної війни та інші, 01.01. 1912 р. – 20.09. 1912 р., 39 арк. 13. ЦДІАК України. Ф. 707 Управління попечителя Київського учбового округу. 1862–1918 рр., оп. 28. Спр. 1. З циркулярними розпорядженнями Міністерства народної освіти Про влаштування у навчальних закладах спектаклів, різних святкових вечорів і річних актів, 1862 р., 17 арк. 14. ЦДІАК України. Ф. 707 Управління попечителя Київського учбового округу. 1862–1918 рр., оп. 168. Спр. 2. З циркулярними розпорядженнями, 1918 р., 182 арк.

Трембіцький А.М.

*Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Доцент Хмельницького інституту МАУП*

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕПІЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ «НЕЗРЯЧИХ» МАНДРІВНИХ СПІВЦІВ

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історичної та мистецтвознавчої науки є вивчення історико-культурної та музично-фольклорної спадщини українського народу. Її осмислення набуває в сучасний період особливого сенсу, оскільки пов'язане не лише із суто пізнавальними інтересами, а й використанням кращих традицій у повсякденній практиці національно-культурної розбудови незалежної України. У вивченні історії епічної культури українського народу ще досі чимало недосліджених тем. Феноменом українських жебраків, лірників і козарів у різні часи цікавились історики, етнографи, культурологи,

лінгвісти, письменники тощо, їхні публікації сприяли глибшому дослідженню природи й побутування українського лірницько-кобзарського музичного фольклору. Відгороджені від мирського світу незрячістю і найнижчим суспільним щаблем – жебраків, українські мандрівні «незрячі» епічні співці витворили свою культуру, глибину й значимість якої й досі важко досягнути багатьом українським науковцям. Адже не зважаючи на соціальну спорідненість жебраків, лірників і кобзарів, варто все ж виокремлювати серед них риси соціально-психологічної специфіки лірників і кобзарів. Поряд з ідеалізацією та романтизацією українського лірництва і кобзарства, виразно проступають риси їхньої асоціальної, аморальної суспільної та побутової поведінки, яка і досі залишається «темним місцем в історії української культури» [1, с.61]. Знана дослідниця М.Гримич пише: «Кобзарі та лірники, в першу чергу, були жебраками, а вже потім – мандрівними співцями, і аж ніяк не навпаки. Старцювання – це була їхня професія, спосіб до виживання ... шлях до особистісного самоутвердження, оскільки в деяких випадках незрячий ступав на шлях жебрацтва не через матеріальну скруту..., а через принизливе становище «дармоїда», через бажання мати зароблений власним трудом шматок хліба» [1, с.58].

Історіографія наукових досліджень загальних проблем виникнення, розвитку і функціонування лірницької і кобзарської панібратії, носіїв українського мандрівного «незрячого» епічного мистецтва, охоплює досить тривалий відрізок часу – з 40-х рр. XIX і до початку XXI ст. Проте релігійні мотиви в епічній українській «сліпецькій» співацькій традиції не знайшли свого широкого вивчення. Їх лише фрагментарно висвітлювали у своїх роботах відомі українознавці Г.Аркушин [2], А.Димінський [3], П.Демуцький [4], М.Возняк [5], В.Гнатюк [6], К.Квітка [7], А.Гуменюк і М.Лисенко [8], В.Боржковський [9], Є.Сіцінський [10; 11; 12], О.Русов [13], Б.Кирдан і А.Омельченко [14], К.Черемський [15; 16], Л.Кононова [17], А.Іваницький [18], М.Підгорбунський [19] та багато інших [20; 21].

Досліджуючи виконавчу майстерність, репертуар та характеристику співу, можна стверджувати, що лірництво і кобзарство за характером вокально-інструментального мистецтва і репертуару, становило досить відособлену гілку народної співочої традиції. Лірницько-кобзарське виконання сильно відрізнялося від інших стилів своєрідністю виконання в речитативних традиціях, барвистістю орнаментики, вільним ритмом, ладовими альтераціями, підкреслено експресивною манерою співу із власним супроводом на лірі, кобзі чи бандурі [18, с.274].

Для розуміння духовної суті українських кобзарів та лірників надзвичайно важливим є питання репертуару, вибір якого був не довільною справою, адже панотча (судна, думна) рада не допускала свавільного ставлення до вибору творів. Весь репертуар мандрівних «незрячих» епічних співців був чітко систематизований не лише усною традицією. Так, сувора

панотча цензура ретельно стежила, щоб репертуар епічних співців і співацько-оповідальний репертуар селян, які функціонували окремо і паралельно, не перетиналися. Панотча рада забороняла «незрячим» співцям виконувати «світських» пісень, водночас «селяни майже ніколи не співали творів кобзарів та лірників» [22], але з часом ця традиція була порушена.

На жаль, досі науковці не мають чіткої класифікації лірницько-кобзарського репертуару. Так, знаний фольклорист О.Русов наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у праці «Остап Вересай – один з останніх кобзарів малоросійських» писав, що розбираючи і готуючи до друку за дорученням Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства, 20 дуже цінних документів кобзаря, в яких відображаються етнографічні риси українського народу в галузі «словесного і музичного мистецтва», всі «досі записані пісні Вересая» поділив на три головні категорії: думи та історичні пісні; духовні* і моралістичні; сатиричні і гумористичні. Водночас, при цьому він зазначав, що О.Вересай знає багато козачків, обрядових, побутових, сімейних, громадських і танцювальних пісень [13, с.200].

У 1903 р. канівський справник характеризує репертуар лірників писав, що вони «переважно грають і співають церковні псалми, молитви і пісні духовно-моралістичного змісту» [23].

Відомий дослідник історії та культури Є.Сіцінський в рукописі «Лірницькі пісні» (1930) відображаючи багатство душі і пісенну творчість цих злиднених співців-лірників, зазначав, що в лірницьких піснях, показано важке життя народу, його ставлення до змін у суспільно-політичному житті країни, відносини між людьми, прохання про допомогу та прославляння Матері Божої, святителя Миколая. Вчений подав свою класифікацію лірницьких пісень і поділив їх на: пісні релігійного змісту (набожні); морально-повчальні; сатиричні. На його думку, пісні релігійного змісту в основному записувалися лірниками та письмєнними людьми з різних книжкових віршів, з богословника старих видань, тому ці пісні занадто, зіпсовані, часто перекручені так, що важко зрозуміти зміст вірша, навіть іноді самі співці не могли пояснити зміст слів своєї пісні [12, арк.2-3]. Адже творці пісень часто використовували біблеїзми*, тобто слова, вирази й синтаксичні конструкції, взяті ними з Біблії у церковнослов'янському перекладі, зробленого на основі грецького перекладу з єврейського. Саме тому, під час прийняття Київською Русю християнства, в українську літературну мову і в мову фольклору, особливо в пісні релігійного змісту, попали гебраїзми [24]. В піснях релігійного змісту дуже мало народної творчості, але «ідея самих пісень близька народному життю, народному духу, тому і всі обряди, і вираження-власного народного генія; співці добре володіли сюжетом і формою, – тому-то за перевагою, так глибоко діють на слухачів. Тут все своє рідне, близьке» [12, арк.2-3].

Сучасний дослідник лірницько-кобзарської спадщини К.Черемський у праці «Шлях звичаю» [15] подає, використовуючи четверту Вустинську книгу «Годувальник», або «Кормівець» [25, арк.22], яка ще називалась «Пісенною» [26], значно розширену неписану народну класифікація кобзарської «пісенної науки»: молитви, псалми і канти; «журні» пісні; «запросницькі» пісні; «причити»; «сердешні подяки»; «битовщини» – співані оповідання про життя буття; «старини» (билини); думи, або «козацькі псалми» чи «козацькі пісні»; «звичайні» (світські та обрядові) пісні; «гуртоправські», «пияцькі», «гультейські» та сороміцькі («срамні») пісні. Кожна із пісень, старин чи молитов мала своє призначення і виконувалась лише за певних, обумовлених Вустинськими статутами, обставин. Дослідник відмічає, що лірники чи кобзарі ні в якому разі не співали гуртоправські, або сороміцькі пісні «на людях», на базарі, майдані чи вулиці [15, с.112].

М.Підгорбунський у своїй дисертації «Кобзарський рух в Україні (XVI – XIX ст.)» (2004) кобзарсько-лірницький репертуар поділив на такі три жанрові групи: 1) історичні та героїчні епоси; 2) молитви, псалми, духовні вірші, акафісти; 3) твори «легкого» жанру (сатиричні, розважальні (жартівливі) пісні і танцювальні мелодії), пісні морально-виховного змісту і таємні пісні [19, с.72-86]. Інший сучасний дослідник українського музичного фольклору А.Іваницький стверджує, що основний репертуар лірників і кобзарів становили думи, псалми, історичні, суспільно-побутові пісні, гумористично-танцювальні і сатиричні твори [18, с.273-274], залишивши поза їх репертуаром усі інші їхні твори на релігійні мотиви.

Таким чином, можна зробити висновок, що українські лірники і кобзарі у своєму репертуарі мали: пісні релігійного змісту, які в свою чергу поділялися на набожні і з моралізаторською тенденцією (духовно-моралістичного змісту); псалми (лірницькі, або божественні); канти (канта, кант, кантик, духовна чи хвалебна духовна пісня, гімн); молитви; акафісти; похоронні голосіння; духовні вірші. Співвідношення складових частин репертуару «незрячих» співців не було сталим, вже в другій половині XIX ст. відмічалось збільшення в репертуарі релігійно-моралістичних псалмів, однак у роки тоталітарного радянського режиму з їх репертуару майже зникли релігійні мотиви.

Особливе й своєрідне місце в українському музичному фольклорі займають необрядові пісні, до яких дослідники окрім народних дум, історичних пісень, балад, соціально-побутових, ліричних пісень про особисте й родинне життя, жартівливих, танкових, колискових і дитячих пісень, відносять також релігійні (набожні) і лірницькі пісні. Могутній творчий геній українського народу яскраво виражений в релігійних піснях, які найчастіше складали самі мандрівні народні співці-лірники та письменні люди використовуючи переважно мандрівні теми, сюжети й мотиви. Основою для пісень набожного змісту служили біблійні оповідання запозичені із Святого

Письма, церковної історії, життя святих, «Глибинної книги», церковних пісень про Ісуса Христа, Божу Матір, святих, різні чуда і покарання грішників. На них також мали вплив українські народні перекази, легенди та апокрифічні твори. Немало таких пісень ставали народними.

Є.Сіцінський у праці «Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності» стверджує, що в репертуарі лірників переважали «набожні» пісні та псалми, здебільшого книжного походження, присвячених морально-етичним темам, взаєминам батьків і дітей. Водночас, дослідник зауважував, що багато лірницьких пісень «уже давно з такою любов'ю занесені й заносяться в літературу» [12, арк.1], однак «набожні» пісні «в дуже малій кількості видрукувані, їх обходили дослідники народного життя» і вони ще «чекають у майбутньому своїх записувачів, видавців» [12, арк.2-3]. Далі він писав, що «досить бути на якому-небудь відпустку-ярмарку, досить раз побачити юрбу селян, що стоять біля співаючого лірника, щоб зрозуміти, наскільки ці злиденні тілом, але багаті духом лірники, володіють душею простолюдина». Пісні про багача і Лазаря, Сироту, допомогу вдовицям Святителя Миколи заступника «прямо проникають у душу селянина. Навкруги сидять чоловіки з пониклою головою, що зітхають; жінки ллють непрошені сльози... Або лірник в неділю зайшов у хату разом до селянина. «Заграйте дидусю що-небудь» – і от з першими звуками нехитрого інструменту вже на очах всіх, а особливо жінок, блищать сльози; починає заупівний речитатив сипатися, а разом з ним і голосні висловлювання його старанних слухачок» [12, арк.1зв.-2]. Найпопулярнішими були пісні про святого Юрія, «Олексія Божого чоловіка», муки святої Варвари, сон Богородиці, Смерть, 12 П'ятниць та ін. Деякі з цих «набожних» пісень мають баладний характер (пісні про грішну дівчину, занесену сатаною до пекла, про розмову грішної дівчини з Христом, на мотив згуби дітей матір'ю) [27].

Від подільських лірників Є.Сіцінський записав пісні «Набожна» (Божій Матері Тиврівській) [10, арк.18], «Пречистая діва мати з руського краю» [10, арк.28-29], «Про пречисту діву мати» (Пречиста Діва Мати Тирівська), подібна пісня згадується і в давньому «Помяннику» (1732) [10, арк.19-20]. Вченим також були записані два варіанти пісні «Лазар», на тему відомої євангельської притчі [12, арк.3]. Першу записано 5 жовтня 1885 р. в с. Брунівка Проскурівського повіту від лірника Павла Дворника, а другу – 28 липня 1887 р. у містечку Сатанів від лірника Семка [10, арк.14-18]. Ці пісні при загальній подібності, відрізняються лише в деталях щодо порядку віршів. Подільським лірникам також були відомі варіанти пісні про багача і Лазаря з «Чалики перехожие» (1861-1864), «Сборник русских духовных стихов» (1860) і «Песни Галицкой Руси» (1878) [12, арк.3].

Вчений також відзначав, що лірники і кобзарі виконували релігійні пісні видрукувані в збірниках українських релігійних пісень: «Богогласник» – пісні благоговійні» (Почаїв, 1790, 1805, 1825; із змінами Львів, 1850, 1886),

«Богогласник» (Київ, 1883), «Богогласник» або збірка набожних піснеспівів» (Холм), «Збірник набожних пісень» (Галичина). До речі Почаївський «Богогласник» містив 238 пісень, а витяги з нього друкувалися під назвою «Малий богогласник», «Пісні набожні» та ін. [25]. Є.Сіцінський записав на Поділлі 4 лірницькі пісні із «Богогласника» (Київ, 1883): «Пісня про вічність», «Пісня про злу вічність», «Пісня про смерть» (2 варіанти) [10, арк.29-33].

У 1903 р. чигиринський мировий посередник другого відділу доповідав Київському губернському статистичному комітету, що лірники, як і в часи глибокої давнини, плачучим голосом співають пісні духовного змісту, супроводжуючи спів грою на лірі, і при отриманні милостині припиняють свій спів і читають молитву «Отче Наш» [23, с.3-17].

Відомий дослідник усної народної творчості Поділля А.Димінський за своє життя майже не бачив записів, видрукованих під своїм іменем, їх видавали анонімно чи такі, що належали іншим, а фольклорно-етнографічні матеріали, серед яких біля трьох тисяч давніх і дуже цінних народних пісень, записів іншого фольклору, в т.ч. «Пісні старців із акомпанементом ліри». На жаль, їх тексти втрачені, залишилися лише назви 26 лірницьких пісень, серед них пісні релігійного змісту: «А ти дячку учений», «Пречистая Діва мати», «Ой зійшла зоря ясна», «Причестая діва мати руського краю», «Ой у бога великая сила» [29, арк.23].

Деколи, щоб розважитись, лірники таємно між собою грали пародії на «набожні» пісні: «Буває, що грає якої баламутки, а співає Суса – при людях, для шутки, а потім зберуться старці, то посміються» [30, с.119-120].

Окрему групу становлять релігійні пісні з моралізаторською тенденцією (духовно-моралістичного змісту), тобто побожні роздумування про марноту цього світу, грішну душу, смерть, страшний суд, кривду і правду, про сирітку та інші. У цих піснях дуже помітний вплив церковних мелодій. Серед цих пісень варто відмітити записані Є.Сіцінським від лірника з с.Бубнівки (нині Волочиський район) у лютому 1886 р. дві пісні «Смерть», подібні до видрукованих у «Київській Старовині» (1883) [10, арк.20-22] і в працях П.Чубинського [10, арк.22-23]. Водночас він записав від лірника Сидора Палямара в с.Мазники (нині Деражнянський район) пісню «Про смерть», подібну до пісні у «Богогласнику» (Київ) [10, арк.12]. Водночас, В.Горленко у своїй праці відзначив, що П.Древкін отримав текст духовної пісні «Гора Афон» від якоїсь жінки і включив її в свій репертуар [31, с.43-44]. При всіх своїх зовнішнім риторизмі, лірницькі релігійні пісні несуть у собі повчальні релігійно-моральні, дуже близькі й підтримувані українським народом, ідеї [32, с.897].

М.Підгорбунський у своєму дисертаційному дослідженні відмічає, що в репертуарі кобзаря О.Вереся були такі релігійні пісні, як «Годі вам шуміти», «Зелені луги», «Як трудно в гріхах умирати», «Про правду»,

«Пісня, що по нещастю живучи на світі співають», «Про страшний суд», «Блудящий син», «До чесного живого чоловіка», «О мука Христа», «Великий мій жалю», «Миколай», «Михайло», «Розставання душі з тілом», «Пустельник і п'ятниця». А відомий лірник Віктор Бегазюк знав 80 пісень, серед них «Миколай», «Лазар», «Сирота», «Іосифа», «Страшний суд», «Панщина» [19, с.152-162].

В стародавні часи псалмами також називали духовні вірші і релігійні пісні на честь святих [33]. У псалмах, або як їх ще називали лірницьких, або божественних псалмах, досить був помітний вплив церковних мелодій. Однак, лірники виспівуючи тексти старих, часто досить перекручених незрозумілих навіть для самого виконавця, псалмів, які механічно зберігали у своїй пам'яті, глибоко зачіпали життєві проблеми українського народу. Відомий дослідник В.Нолл відмічав, що релігійні псалми становили основну частину пісенного репертуару професійних «незрячих» епічних мандрівних співців – лірників і кобзарів: «Кожен бард знав багато псалм, двадцять і навіть більше, які громада просила барда заспівати, коли він сидів у людному місці. Як і в будь-якому усному жанрі, різні виконавці співали по-різному одні і ті ж псалми, а також виконували псалми по-різному кожен раз. Різні псалми були виконувані в різних музичних стилях і формах: деякі псалми мали строфічні форми, а деякі виконувались речитативом, що було також типово для інших жанрів, особливо для героїчних епосів» [34]. У цих оригінальних творах музичної народної творчості релігійно-моральна тема була досить тісно пов'язана з соціальними проблемами народу.

Це досить ярко виражено в псалмах на честь Святого Миколая [35], записаних Є.Сіцінським у січні 1881 р. від лірника Степана Гудзя [10, арк.10] і 25 липня 1883 р. у с. Мазники (нині Деражнянський район) від Михайла Саблука [10, арк.11]. У псалмах «вказується зазвичай на милосердя святителя і його готовність прийти на допомогу віруючому за його молитвою, а також подається в кінці вірша сама молитва про допомогу». Псалми, як правило твори не народної композиції, «несуть на собі безпосередні сліди творчості «бакаляров», монахів-базиліан та інших книжних людей старого часу», київських академістів та семінаристів, що творили їх на честь «праздників» і святих. На думку дослідника, майже дослівно подібний першому псалом, був записаний у м. Городище Київської губернії і видрукований в «Богогласнику» (Почаїв, 1825), згідно «краєгранесію», його творцем був Бардинський, інший подібний варіант подано в П.Чубинського [32, с.899-900]. Релігійно-моральна проблема оспівується і в псалмі присвяченій Божій Матері Тиврівській «Набожна», записаній Є.Сіцінським [10, арк.14] і в псалмах «Пісня про Правду та Кривду» [27] та «Охтирська Богоматерь» [15, с.409].

Під час проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові 19 серпня 1902 р., «за участю кобзарів, лірників і артистів російської трупи» розпочало

свою роботу II відділення «Історико-географічних і етнографічних старожитностей» [36, с.307]. Музичне відділення цього засідання складалося із трьох номерів: історичного, релігійно-морального і побутового, гумористичного і сатиричного. У другому номері лірник Самсон Веселий і бандурист Іван Нетеса виконали «Псалму Сковороди», бандуристи Терентій Пархоменко, Михайло Кравченко і Петро Древченко – псалму «Ангели душу пробуджують», а сліпий Павло, лірник Іван Зозуля, бандуристи Павло Гащенко, Іван Кучеренко і Петро Древченко – псалом «Про правду» [36, с.311].

Київський справник у 1903 р. писав, що «лірник села Литвиновки Київського повіту знає 85 псалмів, з них: пісню про блудного сина, страшний суд, усекновеніє глави Івана Предтечі, Лазаря, П'ятницю та інші» [23]. М.Підгорбунський у своєму дисертаційному дослідженні відзначає, що надзвичайно популярною серед виконавців і слухачів-замовників була псалма «Лазар» («багатий і убогий Лазар»). Водночас лірники і кобзарі досить часто співали псалми «Ісусе прелюбезний», «Ісусе пренаслащающий», «Царю Христе, спаси мира», «Радуйся, Маріє», «Дивна твоя тайна», «Блудний син» та інші [19, с.76].

Відомий етнограф К.Широцький у 1907 р. писав, що «кожний день неділі церква пов'язує з певними священно-історичними спогадами... Понеділок, четвер, п'ятниця користуються особливою повагою і шануються часто на рівні з встановленими церквою святами. Святкують здебільшого жінки, переважно немолоді і заміжні, святкування складається більшою частиною в бездіяльному проведенні часу, тільки в деякі дні («возбрані п'ятниці») проводяться в молитвах і постах, святкуючі збираються в одній із хат і проводять там час за співом божественних псалмів, іноді запрошують «лірника» для супроводу співу...» [37, арк.4]. Лірники оспівуючи муки грішників і щасливе життя праведників, змальовуючи ненормальне суспільне й родинне життя, лихі відносини чоловіка й жінки, батьків з дітьми, дітей між собою, ворожнечу сусідів, гірке життя сироти в мачухи, справляли досить «сильне враження на своїх численних слухачів, які тамували подих, встроївши очі в лірника або в простір, тільки час від часу було чути зітхання й видко сльози на очах» [12, арк.1зв.-2].

Далі К.Широцький писав, що народна псалма «Про 12 п'ятниць» пояснює яку милість й нагороду отримують у ту чи іншу п'ятницю люди, що проводять її у пості й молитвах, адже сам Ісус Христос сповідує в п'ятницю. Так, перша п'ятниця «проти першої неділі великого посту та й на Федорову» оберігала від народження до «пологів»; друга проти Благовіщення – від вогню і пожеж; третя перед Пасхою – від гріхів «богоявлення»; четверта перед Георгієм і п'ята проти Вознесіння Христа – від хвороб й смутку; шоста проти Тройці – від наглої смерті; сьома проти Успія Божої Матері – від утоплення водою; восьма перед Воздвиженням – від «гаду лютого, що

сичить»; дев'ята проти «чесної глави Усікновення» – від лихоманки; десята проти Михайла або судоправедного Архістратиґа – від граду й зливи; одинадцята перед Різдом Христовим – від нападків і лютих морозів; дванадцята проти Різдва Іоанна Хрестителя – від напасті й наруги. Дослідник також писав, що більш змістовніше значення кожної п'ятниці розкрито в «Сказанні про 12 п'ятниць», яке шанувалось в народі на рівні із Святим Письмом [37, арк.7-8].

Характеризуючи репертуари кобзарів, М.Підгорбунський відмічає, що Будянський (Ераст Удянський) виконував псалму «Про Ахтирську Божу Матір»; Павло Братиця – «Про Суса любезного», «Миколая», «Онохрія», «Олексія», «Григорія великомученика, або побідоносця», «Святого Лазаря», «Варвару великомученицю», «12 п'ятниць», «Блудящего сина», «Про страшний суд, або про смерть», «Сон Богородиці», «Смотрися к нам смерть», «Плач, душа і ридай», «Войшли мої літа», «Із пустині старець в царській дім приходить»; Прокіп Дуб – «Про Суса любезного», «Миколая», «Онохрія», «Олексія», «Григорія великомученика, або побідоносця», «Святого Лазаря», «Варвару великомученицю», «12 п'ятниць», «Блудящего сина», «Про страшний суд, або про смерть», «Сон Богородиці», «Смотрися к нам смерть», «Плач, душа і ридай», «Войшли мої літа», «Із пустині старець в царській дім приходить»; Петро Гарасько – «Про Петра і Павла», «Василя», «Миколая», «Пресвятая Дева...», «Лазаря», «Сон Богородиці»; Михайло Кравченко – знав 18 псалмів (Г.Хоткевич говорив, що 24) – «До чесного живого чоловіка», «Войшли мої літа», «Рід жидівський засмутився, дуть мої літа з усього світа», «Блудящий син», «Михайл», «Смотрись как нам смерти», «Миколай», «Земля плачеться до Бога», «В славнім граді Єрусалимі», «Царю Христе», «Постельник», «Лазар», «Про правду», «Ой горе, горе на світі жити», «Сидить господь на небесах», «Древо, древо пресвятое», «Сотворив Бог небо і землю»; Іван Нетеса – «Блудний син», «Лазар», «Миколай угодник», «Гора Афон», «Олексій, Божий чоловік», «Скорбяща Божа Матір»; Семен Власко – «Про Почаївську Божу матір»; Терентій Пархоменко знав 28 псалмів; кобзар Іван Крюковський також виконував псалми, але які невідомо. Псалми «Почаївська Божа Матір», «Миколай», «Спаситель» мав у своєму репертуарі лірник Максим Прищенко; Каленик Костюк – «Страшний суд», «Страдання Христа», «Про Мученика», «Сирітка», «Лазар»; Андрій Корнієнко – «Про Соцького», «Почаївська Божа Матір», «Миколай», «Спаситель», «Варвара», «Лазар», «Олексій», «Страшний суд»; Яків Богушенко – «Блудящий син», «Об жизни, Миколай», «Вознесіння», «Петро і Павел», «Успіння», «Покрова», «Михайло». Лірник Никон (с.Пиков на Вінничині) знав 47 псалмів, а Іван Зогуля – 42. Крім того, лірники Авраам Гребень, Євдоким Мокровіз та Олексій Маслоков також виконували псалми, проте їх назви невідомі [19, с.152-162].

У різних критичних життєвих ситуаціях лірниками і кобзарями

виконувалися псалми-обереги, серед яких найвідоміший псалом «Древу Трисвятому» [38, арк.2]. А найпоширенішим оберегом у збавленні від «хворостей і напастей», захистом від різних пригод і недугів був псалом «Память твоя пресвятая...» [15, с.175]. При допомозі у дорозі і порятунку на воді – «Правилою вірою образ спріяти» [39, арк.5], від раптової смерті – «В Троице свята Варваріє!» [15, с.176]. Під час виконання псалмів співець «ніби позбавлявся тягара побутовщини, підносився над мирським світом, йому ставали доступними сердечні відчуття і відкривалися можливості душевного виспіву». Щирий душевний порив співців був важливим для гармонійного існування, подолання життєвих труднощів і хвороб [25, арк.89], відзначається у відомому всім співцям кобзарському псалмі «Ісусу». Такою ж є і записана П.Мартиновичем «сугестивна» псалма «Про Суса Христа» [38, арк.2].

Кант (канта, кант, кантик, духовна чи хвалебна духовна пісня, гімн) [40], що був важливою ланкою у становленні пісні-романсу, має глибоку, багатовікову традицію, яка і досі живе у народному багатоголосому співі. Канти були одночасним породженням книжного світського віршування та партесного гомофонно-гармонічного стилю, їхніми авторами та виконавцями були вчителі, студенти («школярі»), «мандрівні дяки» (вихованців бурс і колегіумів, які мандрували у пошуках заробітку) та інші. На жаль, не збереглися імена творців які писали і виконували канти, розспівували у триголосому кантовому складі народні мелодії, їхня усна творчість залишила помітний слід у культурі XVII–XVIII ст. Переходячи з уст в уста протягом століть, кращі кантові твори зазнавали значних змін і ставали народними романсами. Серед них – «Ой біда, біда чайці небозі», «Ой я нещасний, що маю діяти», «Перепеличенька я невеличенька» та інші [18, с.224], але документальні свідчення їх виконання лірниками відсутні.

Проте достеменно відомо, що в XVIII ст. кант став однією з провідних форм побутового співу, маючи урочисті, любовні, розмовні (бесідні, застільні), гумористичні жанрові різновиди. Серед них, створений на ритмоінтонаціях народних танцювальних пісень кант «Щиголь тугу маст» [18, с.224], який в XVIII–XIX ст. входив до репертуару лірників і кобзарів, як сольна пісня з супроводом. Саме від кобзаря Остапа Вересая записав М.Лисенко кант «Щиголь» («Пташине весілля»), зробивши з нього інший варіант канту для голосу з фортепіано. Порівняння цих двох, розділених столітньою відстанню, варіантів, наочно свідчить, як «процес фольклоризації позначився на поезії пісні: текст не просто осучаснився (зникли полонізми і застарілі слова), але й став по-народному виразним і соковитим, а в наспіві рельєфніше підкреслено танцювальність». А.Іваницький пише, що поряд «з кантами, що виконувалися без акомпанементу, у XVIII ст. поширюється сольний спів у супроводі гуслі, бандури, торбана», однак «пісня-романс побутовала також як вид сольного співу без супроводу» [18, с.225]. Далі вчений відзначає, що знаний дослідник лірництва П.Демуцький наприкінці

XIX ст. створив відомий Охматівський хор, який виконував багато пісень у традиціях триголосого канта і досі ці навички зберігаються в Охматові [18, с.226].

Одним із давніх обов'язків «незрячих» мандрівних співців було виконання співоцьких молитв. «Молитви, – писав В.Гнатюк, – бувають звичайні, вибрані з молитвословів, деколи смішним способом перекручені... Крім того, є молитви, складені самим народом, часто також не зрозумілі, можливо через свою давність. Кількість молитов та пісень залежить від репертуару лірника» [6, с.1-9]. Найбільш виконуваною серед співоцьких молитв, була молитва за гріхи живих і померлих [15, с.175]. Відомий дослідник В.Прус писав: «Як горе... то всякий питає (співця). Лірника просять, щоб він молився за живих, або за умерших і за худобу, і за врожай. Як починають сіяти люде, то просять нищих, щоб вони молились, як почали збір хліба, теж просять: «помоліться, кажуть, може ви Богу вгодні», – нехай Бог уродить на всякую долю» [41, с.138]. У «Чорній раді» П.Куліша Божий чоловік даремно говорить:

– Наше діло Богові молитись,
Спасителю хреститись [42].

Волинський лірник Каленик Костюк відзначав, що в молитві за врожай, яка промовлялася і виспівувалася «незрячими» мандрівними співцями при посіві та збиранні хлібних культур і особливо цінувалася серед простолюду, говорилося: «даруй, Боже, землі плодородіє, воздуха благодтвореніє і всяша на пользу нашу» [41, с.138]. Молитви знав і лірник Віктор Бегазюк [19, с.152-162].

М.Драгоманов характеризує пісенний репертуар «незрячих» мандрівних епічних співців писав, що «рідко зустрічаються кобзарі... які зберегли в своїй пам'яті епічні розповіді далекої козацької старини», тепер вони випрошуючи милостиню, часто співають молитви «о здравії, за упокой» родичів подавшого милостиню, а також співають під звуки своєї розбитої ліри відомого всім «Лазаря», про «Мачиху злую», про «Хому та ЯрЬому» [43, с.14-34].

«Силу силенну молитов – не злічити», знав панотець Хведір Кушнерик [44]. Він завжди дуже прискіпливо навчав своїх учнів правильно завчати і проказувати молитви при життєвих потребах. Лірник чи кобзар, щоб користуватися заслуженою повагою у людей, повинен був знати окрім загальновідомих і молитви до святих при різних хворобах і болячках. «Незрячі» співці широко використовували при збавленні від «хворостей і напастей» також псалми та канти. Найпоширенішими молитвами у різних пригодах були молитви від недугів: від сліпоти і хвороб очей – молитва святому мученику Лонгину Сотнику; від головного болю – молитва святому Івану Хрестителю; від зубного болю – святому мученику Антипу (Антипові) [15, с.175]; для полегшення пологів – молитва святій великомучениці

Катерині; від плотських спокус жінкам – молитва до «Марії Магдалини» [15, с.176]; від плотських спокус чоловікам – «тверда молитва» до святого Микитія («Святий отче Микитію, наступнику Божий...»); «на пригоду» (допомогу у дорозі чи порятунок на воді) – молитва до святого Миколая Чудотворця [39, арк.5]; від раптової смерті – молитва до святої великомучениці Варвари; від пожеж – молитва до святої мучениці Агафії; на збереження і розплід худоби – святому Власію; на відвернення посухи і вітрів – святому пророку Іллі та багато інших [15, с.176].

Саме щира сповідь перед Богом, відзначають дослідники, «служила основою духовного єства «незрячих» співців». Тому лірники і кобзарі вважали, що «Божя молитва мусить проказуватися лише на самоті» [15, с.176-177]. Саме так найтонше сприйняв і відобразив Т.Шевченко цю особливість внутрішнього спілкування кобзаря Перебенді з Богом:

– Старий заховався

В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,

Щоб вітер по полю слова розмахав,

Щоб люде не чули, бо то Боже слово,

То серце по волі з Богом розмовля... [45, с.53].

Світські люди не знали про таку щирість спілкування і не могли його раціонально собі пояснити. Саме таким подібним чином молилися кобзарі Гнат Гончаренко, Єгор Мовчан, Андрій Шут та багато інших співців [15, с.177]. Важливим елементом їхньої «внутрішньої молитви виступав плач, що скріплював віру, породжував благовійність, надію у Спасителя й оновлення світу» [15, с.178]. Про душевні переживання співців С.Нос говорив: «як душевна горість, муки монади, як несчастьє яке чоловікові прикріпиться, чи хвороба душевна, чи тілесна, помолись з вірою умом. Помолись, коли зможеш ...до душі ...твою душу і світить дум благодать, і почуєш благодатну і святу силу... При якій душевній хворобі піди на прощу до Святого й помолись з вірою та помолись щиро, не тільки хворому, а і усякому здоровому чоловіку, душа укріпиться, душа забуде суєту мирську і вознесеться до Бога, до миру висшого, лучистого, яка тут благодать для душі, яке врачуваніє» [46, арк.57]. У лірників і кобзарів основою усвідомленого служіння вищим цілям співоцтва вважалося духовна чистота, мудрість і незламність. Знаний кобзарський цехмайстер Гнат Рогозянський заповідав співоцькому братству «кріпитися душею і тілом», зберігати духовну стійкість у спротиві руйнівним силам [15, с.178-179] і підтримувати своє внутрішнє горіння осмислено, користуючись споконовічними «тайниками» джерел кобзарської насаги:

– Мудрості – позичте у Змія.,

Розуму – просіть у Землі,

Правди – пошукайте в тайниках

Устинських книг,

Любові до людей – поучіться у горя,
Страждання – знайдете в кривді,
Ненависті – до владик землі і гнобителів
Вам досить в нищиті вашій
і стражданні людському... [25, арк.89].

Знаний дослідник І.Тюменєв писав, що ідеалом для всіх лірників були акафісти, знанням яких вони пишалися, адже «незрячий» співець, «який вміє прочитати 2-3 акафісти, заслуговує уваги і навіть деяких заздрощів з боку своїх товаришів. Це пов'язано з тим, що акафісти довші та складніші пісні і не так легко піддаються запам'ятовуванню та більш ціняться слухачами і оплачується в розмірі 20 коп. і більше, тоді як за просту пісню платять від 3 до 5 коп. Читання акафістів дорівнювалося молитві о «здравії» якого-небудь хворого або за «упокій души» померлого і тому має характер молитовного священнодійства як молебна або панахиди. Лірник, читаючий акафісти, перестає бути простим «христарадником» і виступає в ролі «богомольця за мир православний» [47]. Так, характеризуючи репертуари лірників, М.Підгорбунський відмічає, що Никон (с.Пиков на Вінниччині) знав 3 акафіста, а Андрій Довгалюк – один [19, с.152-162].

Похоронні голосіння (плачі), виконуються монодично, без інструментального супроводу і досі поширені по всій території сучасної України. Вищого ступеня свого розвитку цей стиль досягає саме в українських епічно-ліричних історичних думках, що їх рецитують монодично із супроводом кобзи-бандури професійні співці кобзарі, або бандуристи [48]. Похоронні голосіння і досі зберігаються в сільському побуті «виключно як жалібний спів-тужіння, їх наспіви складаються із музичних інтонацій, з мовно-музичних рецитацій та мовно-шумових явищ (плач, стогін, зойки)» [18, с.112]. «Голосити», тобто тужити співом, жалібно співати, а не плакати – своєрідний жанр, що не має аналогів у фольклорі, їх особливості склалися внаслідок незвичайної функції і «під впливом дуже сильних спонтанних негативних емоцій». Текст голосінь не має віршової форми, завжди імпровізується, проте все ж дуже близький до розміреної ритмізованої мови і «складається із звертань до померлого, якого кличуть, просять пробудитися, не залишати живих; линуть скарги на долю, малюються розпачливі картини «тісної, невидної хатки», рясніють прохання «вставати», озватися тощо [18, с.113]. Знана дослідниця подільського фольклору Н.Присяжнюк записала в с. Погребище Вінницької області 69 голосінь [49, арк.3-5], частину з яких надіслала до Британського музею, а більшість до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії України [49, арк.18-19].

Знаний етнограф Ф.Колесса писав, що «голосіння – це в значній часті імпровізація, що вимагає деякого підготування, гарного вислову і навіть поетичного дару» [50]. Музичні і поетичні закони, цього сумного стилю, вивчали і передавали із покоління в покоління на похоронах, адже померлих у

селі завжди ховали усією громадою і саме на похоронах, молоде покоління, практично опанувало особливості похоронного голосіння певного регіону, з властивим для місцевого пісенного фольклору колоритом [18, с.114]. Проте в ХХ ст. в Україні голосили за померлими вже лише родичі [51].

Ще одним типом епічної творчості сліпих співців-старців, що обершись на свої ключки або сівши на землі в кружок, співали на церковних святах, ярмарках, були духовні вірші етичного й епіко-ліричного характеру. Духовні вірші виникли під безпосереднім впливом християнства. Приймаючи нову релігію, народ Київської Русі перебував на тім щаблі розумового розвитку, коли пісня була найбільш звичним способом вираження внутрішнього життя. Серед них знайшлися поети, які по-стародавньому опрацювали нові сюжети. Окрім того, нове духовництво добре розуміло, що мирян не можна позбавити пісні і тому поспішало дати їм нові духовні вірші. Зміст яких запозичали з Святого Письма, з життя святих, із церковних повчань і пісень, з апокрифів, багатими поетичними подробицями, надаючи їм форму й характер народної пісні. Неможливо визначити, ким і в якому столітті складений той чи інший духовний вірш, але майже завжди можна визначити книжкове джерело вірша.

Дослідники поділяють духовні вірші на загального змісту, епічні старозавітні, ліричні, заспіви. Серед духовних віршів загального змісту найбільш відомими є епізодичні про Михайла архангела, грішну душу, прощання душі з тілом, плач землі, про суєту життя тощо. З епічних старозавітних – найбільш поширеними серед співаків-жебраків були плач Адама, пісні-вірші про Йосипа Прекрасного, багатого й Лазаря, царя Соломона, сон Богородиці, потоп, царевича Іоасафе, Аллилуєву дружину. Релігійні ліричні – у своїй більшості представляли самостійні уривки з циклу духовних віршів про страшний суд, пришествя антихриста, загробне життя, з епіко-ліричного віршу про П'ятницю тощо. Співаки-жебраки у заспівах, складених експромтом, дякували тих, що подавали милостиню, висловлюючи їм свої благі побажання й благаючи Бога за їхніх покійних батьків. Співаки-жебраки виконуючи духовний вірш завжди прагнули до поетичної повноти й картинності, підсилювали фарби, різко визначаючи характери, додавали ефектні й рельєфні подробиці, виключаючи ті, які б послаблювали враження. Часто вони самі складали духовні вірші, користуючись образами й формою старих книжних віршів, Святого Письма і церковних гімнів, створюючи звичну риму й новий, штучний розмір, ліричний тон духовного вірша [52].

М.Підгорбунський у своєму дисертаційному дослідженні відмічає, що в репертуарі кобзаря Гната Гончаренка були духовні вірші «Об жизни человеческой», «Скорбящей Божей Матери», «Исусе мой прелюбезный», «Святого Лазаря», «Олексій, чоловік Божий». А кобзар Петро Древкін знав 42 духовних вірша, проте їх назви невідомі [19, с.152-162].

Водночас М.Сперанський писав, що з відомих йому 90 духовних

віршів найпопулярнішими серед лірників і кобзарів були «Лазар», «Миколай», «Що у мірі являється» та «Олексій, Божий чоловік» [19, с.76; 52]. Далі він відзначив, що найбільше духовних віршів представлено в репертуарах лірницько-кобзарської панібратії Чернігівської, Полтавської та Харківської губерній [53, с.97-230]. Проте інформації про духовні вірші, які входили саме до репертуару «незрячих» епічних співців все ж досить мало, адже в XIX – на початку XX ст. дослідники більше уваги звертали саме на думи, аніж на інші пісні-вірші.

Сьогодні, наукове осмислення та об'єктивне відтворення історії лірництва і кобзарства – складової української культури, постає як одне з актуальних завдань історичної та мистецтвознавчої науки. Адже в матеріалах СВУ-СУМ, виданих на Заході, поміж іншими злочинами уряду Скрипника наводиться і факт переслідування «незрячих» лірників та кобзарів, які «мандрували від міста до міста... від села до села» і підтримували національну свідомість народу [54]. Ґрунтовне історико-етнографічне й мистецтвознавче дисертаційно-монографічне дослідження історії всієї епічної автентичної культури «незрячих» мандрівних співців, яка б спиралась на наявні архівні матеріали й наративні джерела, та визначала б роль і місце лірників та кобзарів в історико-культурному розвитку України – досі відсутнє. Тому повне розкриття феномену українських лірників і кобзарів ще чекає своїх сучасних українських дослідників – істориків і мистецтвознавців.

* виділення в тексті автора

Список використаної літератури:

1. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с. – Бібліогр.: с. 426-449. 2. Аркушин Г. Старицька мова (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся) // *Slavia orientalis*. – 1996. – Т. 14. – № 2. – С. 229-277. 3. Шалак О. Українські народні пісні записані А.Димінським на Поділлі // Подільська Старовина: 36. наук. праць / Від. ред. В.А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 389-395. 4. Демущий П. Лири и ее мотивы. – К., 1903. – С.10. 5. Возняк М.С. Історія української літератури. У 2-х кн.: Навч. вид.-2-ге вид., випр. – Львів, 1994. – Кн. 2. – 560 с. 6. Гнатюк В. Лірники, лірницькі пісні, молитви, слова і т. і. з повіту Бучацького // Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1896. – Т. II. – С. 1-9. 7. Квітка К. Избранные труды. – М., 1973. – Т. 2. – С. 77-336. 8. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. – К., 1967; Лисенко М.В. Народні музичні інструменти на Україні. – К., 1955; Лисенко М.В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. – К.: Музична Україна, 1978. – С. 15. 9. Боржковський В. Лирники. // Киевская старина. – 1889. – XXVI. – С. 653-708. 10. Сіцінський Є. Лірницькі пісні, записані с. Мазники Летичівського повіту, 1881 р. // Хмельницький обласний краєзнавчий музей (далі ХОКМ). – ДК 5295. – 83 арк. 11. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии. – Кам.-Под., 1904. – С. 25-102. 12. Сіцінський Є. Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності. Авторський рукопис. 1930 р. Приватний архів Єсюніна С.М. – 6 арк. 13. Русов О.О. Остап Вересай – один з останніх кобзарів малоросійських. В кн.: Історія української культури: 36. матеріалів і документів / Упоряд.: Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К.: Вища

шк., 2000. – С. 200-201. **14.** Кирдан Б.П., Омельченко А.Ф. Народні співці-музиканти на Україні. – К.: Музична Україна, 1980. – 184 с. **15.** Черемський К. Шлях звичаю. – Харків, 2002. – 445 с.; 110 іл. **16.** Черемський К. Повернення традицій. З історії нищення кобзарства. – Харків: Центр Леся Курбаса, 1999. – 288 с.; 124 іл. **17.** Кононова Л. Лірницькі пісні з рукописної збірки Є.Сіцінського у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею // Євфимій Сіцінський в історії та культурі Поділля. Мат. наук.-практ. конф. – Кам.-Под., 2002. – С. 108-110. **18.** Іваницький А.І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с. **19.** Підгорбунський М.А. Кобзарський рух в Україні (XVI – XIX ст.). Дис. канд. іст. наук. – К., 2004. – 243 с. **20.** Козловська Г.П. Рукописний спадок з архіву Ю.Й. Сіцінського у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею // Духовні витoki Поділля: творці історії краю. Мат. міжн. наук.-практ. конф. – К.-П. Хмельницький, 1994. – С. 70; Ї ж. Рукописний спадок з архіву Ю. Й. Сіцінського у фондах музею // Літопис Хмельниччини. Краєзн. зб. – Хмельницький, 2001. – С. 49-52; Трембіцький А. Лірницькі пісні та лірники Поділля // НТЕ. – 2003. – № 4. – С. 75-86; Їго ж. Лірництво на Поділлі // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіом, 2006. – 440 с. / Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т. 2. / – С. 345-351; Їго ж. Релігійні мотиви в епічному мистецтві українських «незрячих» мандрівних співців // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2007 рік. Книга II. – Львів: «Логос», 2007. – С. 647-660. **21.** Трембіцький А. До історії цехів на Поділлі за працями Євфимія Сіцінського // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія /За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 26-36. **22.** Гримич М. Виконавці українських дум // Родовід. – 1992. – № 3. – С. 14-21; № 4. – С. 18-25. **23.** Доманицький В. Кобзари и лирники Киевской губернии. – К., 1904. – С. 3-17. **24.** Біблеїзми // Енциклопедія Українознавства-II (ЕУ-II). – К., 1993. – Т. 1. – С. 124. **25.** Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії України (далі ІМФЕ). – Ф.8-4. – Спр. 338. – Арк. 22-89. **26.** Саркизов-Серазини И. Последний кобзарь // Всемирный турист. – 1930. – № 5. – С. 132. **27.** Релігійні пісні // Енциклопедія Українознавства-I (ЕУ-I). – К., 1994. – Т. 1. – С. 268-269. **28.** Богогласник // ЕУ-II. – К., 1993. – Т. 1. – С. 143. **29.** Димінський А. Пісні старців із акомпаноментом ліри // Інститут рукописів НБУ НАНУ ім. В.Вернадського. – Ф. 36. – Спр. 132. – Арк. 23. **30.** Квітка К. До вивчення побуту лірників // Первісне громадянство. – К., 1928. – Кн. 2-3. – С. 115-129. **31.** Горленко В. Кобзари и лирники // Киевская старина. – 1884. – Кн. I. – С. 21-50. **32.** «Л.». Святитель Николай Чудотворец и церковно-народное чествование его // Подольские епархиальные ведомости. – 1901. – № 51. – С. 891-900. **33.** Псалмы // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь. На 4-х CD-RV. Диск 1. – 2002. **34.** Нолл В. Моральний авторитет та суспільна роль сліпих бардів в Україні // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 16-25. **35.** Рец. «Ю.С.»: «Л.» Святитель Николай Чудотворец и церковно-народное чествование его // Записки НТШ. – Т. 48. – С. 11. **36.** Труды XII Археологического съезда в Харькове. 1902. / Под редакцией графини Уваровой. / – М., 1905. – Т. 3. – 427 с. + Алфавитный указатель. – 49 с. **37.** Широцький К. Народні повір'я про буденні дні та святкування їх простим народом на Поділлі. Рукопис 1907 р. // ХОКМ. – ДК 5292. – 8 арк. **38.** ІМФЕ. – Ф.11-4. – Спр. 590. – Арк. 2-288. **39.** Загальні відомості про ліру та лірників зібрані Гнатом Хоткевичем (тексти переписані

з періодичних видань, окремі вислови, чорнові вислови та ін. документи). Автограф, б/д. // Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 688. – Спр. 192. – Арк. 5-91. **40.** «Н.С.». Канта, духовная песнь // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь... **41.** Прус В. Матеріали до вивчення побуту лірників Чуднівського району // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1928. – Вип. 2-3. – С. 134-138. **42.** Куліш П. Чорна рада. – К.: Дніпро, 1969. – С. 59. **43.** Драгоманов М. Нові варіанти кобзарських співів // Житє і слово. – Львів, 1895. – Кн. 4. – С. 265-273. **44.** Запис від Парфиненка А.З. 12.10. 1989 р. Приватний архів Костя Черемського (Харків). **45.** Шевченко Т. Перебендя // Т.Шевченко. Кобзар. – К.: Дніпро, 1984. – С. 51-54. **46.** ІМФЕ. – Ф. 2. – Спр. 25. – Арк. 57. **47.** Тюменев И.Ф. Лирнические песни, с предисл. Н. П. Рагозина // Вестник Археол. и Ист. Арх. Института. – 1885. – Кн. IV. – С. 35-52. **48.** Похоронні голосіння // ЕУ-І. – К., 1994. – Т. 1. – С. 274. **49.** Голосіння, записані Н.А. Присяжнюк // Присяжнюк Анастасия Андриановна – фольклористка, етнограф, краєвед. г. Погребіще, Вінницької області. 1914-1973 г. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-5105. – Оп. 1. – Спр. 86. – 131 арк. **50.** Колесса Ф.М. Речитативні форми в українській народній поезії. В кн. Колесса Ф.М. Музикознавчі праці. – К., 1970. – С. 300. **51.** Барсов Е.В. Прочитания Севергаю края. – М., 1872-1886. – Ч. 1-3. **52.** Кирпичников А. Духовные стихи // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь... **53.** Сперанский М. Южно-русская песня и современные ее носители // Сборник Историко-Филологического Общества при Институте кн. Безбородко в Нежине. – К., 1904. – Т. 5. – С. 97-230. **54.** Спілка Визволення України та Спілка Української Молоди. Збірник. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1964. – Ч. 2. – С. 47.

Подгурська С.С.

викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ОСОБЛИВОСТІ БАРОКОВІ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ КНИГОДРУКАХ: ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

*« Жодне мистецтво, крім мистецтва книгодрукування,
Не має більшого права звертати свій погляд у майбутнє,
Адже, те, що воно створює сьогодні, принесе нащадкам добро,
Не менше, ніж нинішньому поколінню...»*

Джамбаттіста Бодоні

У кінці XV — на початку XVI століття з'являються перші книги церковнослов'янською мовою, які надрукували Швайпольт Фіоль у Кракові і Франциск Скорина у Празі. В Україні поштовх для розвитку книгодрукарства дав Іван Федоров, який за допомогою меценатів створив у Львові друкарню, де роком пізніше був надрукований знаменитий «Апостол» (збірник описів життя святих). Через деякий час Федоров розорився, заклав друкарню і на запрошення князя Костянтина Острозького переїхав до його маєтку в місті Острозі, де разом готували потужний проект — вихід в слов'янський світ повного видання Біблії церковнослов'янською мовою. У 1581 році «Острозька Біблія» (1256 сторінок) побачила світ, ставши взірцем для всього православного слов'янства, примірники якої були куплені королівськими